

گذری بر فضای مجازی، فرصت‌ها و تهدیدها

دکتر محمود بحرانی

دانشگاه شیراز

چکیده

در این مقاله ضمن مروری کوتاه بر ادبیات اینترنت و فضای مجازی، تأثیرات آن در مقایسه با کتاب و رسانه‌های دیگر مورد توجه قرار گرفته است. سوال اصلی این بوده است که آیا اینترنت و فضای مجازی واقعا رقیب کتابخوانی است و جایگزین آن شده است؟ از این نقطه نظر اینترنت به عنوان یک تکنولوژی فراگیر و اثرگذار به همه جنبه‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی دارای اثرات عمدتاً مثبت در فراهم آوردن امکانات و رسانه‌های چندبعدی، اطلاعات به مراتب گسترده‌تری را نسبت به رسانه‌های چاپی در اختیار کاربران قرار می‌دهد و دنیای اطلاعات را بسیار غنی و ارتباطات را سریع و آسان نموده است. وجه منفی اثر اینترنت و فضای مجازی بیشتر به آشکار نبودن هویت افراد و احتمال ناامنی در فضای مجازی، مدیریت زمان و فرهنگ کتابخوانی افراد بر می‌گردد که به جای استفاده برنامه‌ریزی شده از این امکانات، به سرگرمی‌های کم بهره و پرهزینه در فضای مجازی بسنده می‌کنند. اثرپذیری قابل توجه سبک زندگی از اینترنت و فضای مجازی، و لزوم توجه جدی به استفاده درست از این رسانه فراگیر را گوشزد می‌کند.

واژه‌های کلیدی: اینترنت، فضای مجازی، کتابخوانی، تکنولوژی اطلاعات، سبک زندگی

مقدمه

پیشرفت دانش بشر در حوزه الکترونیک در دهه‌های اخیر دست آورد بزرگی به نام اینترنت به ارمغان آورده است. اینترنت تنها یک تکنولوژی نیست بلکه تحول شگرفی در محیط و ساختارهای اجتماعی را نیز به شکل مجازی در پی داشته است. این شبکه جهانی به شکل دنیایی در کنار دنیای واقعی جلوه گر شده است که نام دنیای مجازی بر آن نهاده‌اند که با دنیای واقعی رقابت می‌کند. اینترنت امروزه در همه اجزای زندگی رسوخ کرده و سراسر زندگی انسان‌ها از اقتصاد تا روابط اجتماعی را تحت تأثیر خود قرار داده و در بسیاری از امور جای آن را گرفته است. بنا به یک تعریف از فضای مجازی، "در استعمالات رایج، فضای مجازی برای شبکه جهانی زیربنای تکنولوژی اطلاعات به هم وابسته، شبکه‌های ارتباط از راه دور و سیستم‌های پردازش با کامپیوتر استفاده می‌گردد و اشاره به کانال‌های رایانه‌بنیانی دارد که بر اساس کامپیوترها بنا نهاده شده و شبکه‌های کامپیوتری و واقعیت مجازی را ارائه می‌دهند" (ژیوکوا، ۲۰۱۱).

شبکه‌های اجتماعی متعددی که در سایه اینترنت شکل گرفته‌اند مناسبات و روابط اجتماعی و هویت افراد جامعه را تحت تأثیر قرار داده‌اند. کاستلز معتقد است در هزاره سوم میلادی با گسترش فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی، همه کشورهای جهان به طور مستقیم یا غیر مستقیم در معرض تغییرات ساختاری قرار خواهند گرفت. این نوع فناوری‌ها علیرغم نقش تعیین‌کننده‌ای که در فرایند جهانی شدن دارند به خودی خود نسبت به نهادها و فرایندهای اجتماعی عامل تعیین‌کننده محسوب نمی‌شوند، بلکه در کنش متقابل بین ساختارهای اجتماعی و کنشگران نقش یک عامل واسطه‌ای را ایفا می‌کنند و به همین خاطر در مرکز کنش انسانی قرار می‌گیرند (کاستلز، ۱۳۸۷).

فضای مجازی مانند همه ساخته‌های بشر می‌تواند کاربردهای دو جانبه مثبت و منفی داشته است.

فرصت‌های اینترنت

بعضی از محققان به فضای مجازی به عنوان یک جامعه نگاه می‌کنند که خصوصیات ویژه‌ای دارد. نخست اینکه بی‌نام^۱ و دارای فاصله است که خیلی از این اثر حمایت می‌کند که «رفتار با ترمزهای رها^۲» شده است (سولر^۳، ۲۰۰۴، سویزکوا^۴، ۲۰۱۴، به نقل از سویزکوا و پلنیک^۵، ۲۰۱۹). در بازی‌های ایفای نقش^۶ چنین حالتی وجود دارد. رها شدگی به معنای باز بودن و مانع کمتری در برقراری رابطه احساس کردن است. برخلاف آنچه در یک ارتباط در دنیای واقعی اتفاق می‌افتد در دنیای مجازی بسیاری از بازاری‌های معمول مانند کم‌رویی و احساسات را می‌توان پشت سر گذاشت و آزادانه گفتگو کرد. همچنین در این فضا فرصت بیشتری برای سنجیده عمل کردن و واکنش معقول وجود دارد. از این رو بسیاری از نوجوانانی که در زندگی واقعی ممکن است از مهارت‌های اجتماعی برای ارتباط برقرار کردن برخوردار نباشند

-
- 1 . Živko
 - 2 .anonymity
 - 3 . behavior with released brakes
 - 4 . Suller
 - 5 . Szokalová & Polínek
 - 6 . role-playing games

یا مورد طرد همسالان خود قرار گیرند، در فضای مجازی فرصت خوبی برای ابراز وجود پیدا می کنند. همچنین این فضا می تواند برای نوجوانان تجربه های جدید ارتباطی فراهم کند.

به عقیده صاحب نظران فضای مجازی، فن آوری اطلاعات مکان و زمان را منقبض می کند. این فن آوری فاصله مکانی را کاهش داده و سیر حوادث را شتاب می بخشد: فضای مجازی «جهان نامحدودی است که در آن افراد فارغ از زمان و مکان، قادر به تعامل با یکدیگرند». به پیش بینی نگر و پونت (1995، ص. ۱۳) انسان به زودی «به روابط اجتماعی دیجیتالی خود می کند که در آن بعد فیزیکی بی معناست و زمان رنگ دیگری به خود خواهد گرفت» (نگرو پونت، ۱۹۹۵، ص. ۷)؛ و در نهایت، بعد مکان بالکل حذف شده «و یک سیاره دیجیتالی چه به وسعت زمین باشد و چه به اندازه سرسوزن، تفاوتی با هم نخواهد داشت» (ص ۶، به نقل از احمدزاده کرمانی، ۱۳۹۰). به اعتقاد کاستلز از مهمترین تأثیرات انقلاب اطلاعاتی در عصر حاضر می توان به تأثیر فناوری های نوین اطلاعاتی بر فرهنگ ها اشاره کرد (کاستلز، ۱۳۸۰: ۶۸). تاملین - سون می نویسد: اینترنت به عنوان یکی از ابزارهای جهانی شدن ضمن مکان زدایی از روابط اجتماعی، افق های فرهنگی ما را به روی آداب و رسوم و روش های گوناگون زندگی باز کرده و درک جدیدی از جهان به عنوان یک بافت اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی معنادار ایجاد می کند (تاملینسون، ۱۳۸۱: ۲۲۹، به نقل از حاجیانی و محمدزاده، ۱۳۹۴).

امکانات آموزشی فراهم شده بوسیله فضای مجازی فرصت های بسیاری را برای کاربران فراهم نموده است. حجم وسیعی از اطلاعات، شامل مطالب نوشتاری و کلیپ های آموزشی در فضای مجازی در دسترس کاربران است تا در هر لحظه از شبانه روز بدون محدودیت زمانی و مکانی به آنها مراجعه کنند و اغلب بهتر از کتاب و محیط های آموزشی از آنها بهره ببرند. اپیدمی کرونا که مدارس و دانشگاه های دنیا را برای مدت دو سال به تعطیلی کشاند این واقعیت را به روشنی آشکار نمود که فضای مجازی تا چه اندازه می تواند اثربخش باشد و در سطح گسترده ای جایگزین آموزش های سنتی و حضوری گردد و دولت ها را بر آن داشت که در توسعه این امکانات به نقاط دور دست جدیت نمایند. با کمک فناوری های اطلاعات می توان نابرابری ها در دسترسی آموزشی و کیفیت آن را کاهش داد و سیستم های آموزشی می توانند دانش و مهارت های یادگیرندگان خود را ارتقاء دهند، خلاقیت، تفکر نقادانه و یادگیری چگونگی یاد گرفتن آنها را تشویق کنند و بهبود بخشند (یونسکو، ۲۰۰۹، به نقل از ترابی زاده، ۱۳۹۹).

حاجیانی و محمدزاده (۱۳۹۴) در مطالعه نمونه ای از دانشجویان دانشگاه آزاد دریافتند افرادی که ساعات بیشتری در روز یا سال های بیشتری از فضای مجازی استفاده کرده اند اطلاعات شان از تاریخ و از میراث فرهنگی کشور بیشتر بوده است. همچنین افزایش میزان استفاده از سایت های خبری و علمی - آموزشی مقارن با تقویت این بعد از هویت ملی است. همچنین گرایش این افراد فیلم های غربی بیشتر شده و در هویت مذهبی و فرهنگ مذهبی کاربران کاهش مشاهده شده است. هر چه کاربران بیشتر استفاده های علمی و خبری داشته اند هویت ملی شان بالاتر بوده و هر چه بیشتر استفاده های ارتباطی و سرگرمی داشته اند هویت ملی شان پایین تر بوده است.

تهدیدهای اینترنت

با وجود همه دستاوردهای مفیدی که اینترنت و فضای مجازی برای بشر داشته است، خطراتی نیز در این فضای در کمین کاربران است و آنها را تهدید می‌کند. ونسا راجرز (۲۰۱۰)، به نقل از سزو کاوا و پلینیک (۲۰۱۹) به انواعی از تحت فشار قرار دادن قربانیان در اینترنت اشاره نموده است:

- برافروختگی - بحث‌های اینترنتی که پرخاشگرانه و تهاجمی است.
- آزار و اذیت - ارسال مکرر پیام‌های توهین آمیز.
- تحقیر - نشر اکاذیب و تهمت برای از بین بردن روابط قربانیان یا تخریب شهرت آنها.
- جعل هویت - اظهار نظر و توزیع مطالب با نام مستعار.
- افشاگری - افشای اطلاعات حساس یا اسرار بدون ارسال شخص. (خروج همچنین در ارتباط با افشای عمدی گرایش‌های همجنس بازی بدون رضایت شخص مربوطه استفاده می‌شود).
- فریب دادن - اجبار یا اقناع قربانی برای افشای اسرار و متعاقب آن انتشار در اینترنت.
- حذف - حذف عمدی از گروه آنلاین. (نه به عنوان یک اقدام پنهان‌گیرانه حمایتی بلکه به منظور محرومیت به قصد آسیب رساندن به قربانی است).
- بحث سایبری - تحقیر و آزار مکرر. اغلب شامل تهدید است و ارباب.
- فریب دادن از طریق روابط مجازی و کشاندن قربانی به محیط واقعی برای سوء استفاده‌های دیگر مانند جنسی یا تهیه محتوای پورنوگرافی.

لین، لین و وو (۲۰۰۹) با مطالعه یک نمونه ۱۲۸۹ نفری از نوجوانان دبیرستانی (با میانگین سنی ۱۷/۴۶ سال) در تایوان به بررسی اثر نظارت والدین، خستگی اوقات فراغت و فعالیت اوقات فراغت بر اعتیاد به اینترنت پرداختند. آنها دریافتند که خستگی از اوقات فراغت و درگیر بودن با اینترنت و فعالیت‌های اجتماعی، احتمال اعتیاد به اینترنت را افزایش می‌دهد و فعالیت‌های خانوادگی و خارج از منزل همراه با مشارکت نظارت حمایتی والدین این گرایش را کاهش می‌دهد. این محققان توصیه می‌کنند در دوران رشدی و انتقالی نوجوانی بهتر است والدین فعالیت‌های زمان فراغت نوجوانان را نظارت و هدایت نمایند. یک برآورد جدید از اعتیاد به اینترنت در ایران (موسوی، ۱۳۹۹) حاکی است که حدود ۲/۴ درصد جوانان دارای اعتیاد شدید و ۱۷/۹ درصد دارای اعتیاد متوسط به اینترنت هستند.

فرخ‌نیا و لطفی (۱۳۹۰) با استناد به مفهوم سرمایه نمادین در نظریه بوردیو، مدگرایی را به عنوان سلیقه مصرف‌کننده در فضای مجازی مورد مطالعه قرار دادند و ارتباط آن را با استفاده از فضای مجازی بررسی نمودند. نمونه مورد مطالعه آنان ۳۸۱ نفر از دانشجویان دانشگاه آزاد همدان بودند. آنها دریافتند که بین میزان تعامل در فضای مجازی، انگیزه استفاده و جذابیت فضای مجازی و مدگرایی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. آنان چنین نتیجه‌گیری نمودند که یکی از کارکردهای اینترنت تولید و بازتولید و اشاعه نماد و الگوهای رفتاری در بین جوانان است.

عبارت سی شوازی، معینی و پوردیان (۱۳۹۷) با مطالعه یک نمونه ۴۰۰ نفری از دانشجویان در دانشگاه شیراز به بررسی همنشینی در فضای مجازی با رفتارهای پرخطر پرداختند. نتایج این تحقیق نشان داد، بین استفاده از موبایل، اینترنت و در نهایت همنشینی در فضای مجازی با رفتارهای پرخطر در فضای مجازی و واقعی همبستگی مثبت و معناداری وجود دارد. برای توضیح بیشتر در باره ابعاد منفی و مثبت اینترنت رجوع کنید به مقاله زیو کو ترجمه مهدی نصرتی که ابعاد مثبت آن را شامل انعطاف پذیری موقت، فضای نامحدود، سرعت تبادل اطلاعات، کثرت جوامع، ارتباط نوشتاری، افزایش توانایی ثبت و ضبط، سرگرمی، تقویت نیرو و توان انسانی، مساوات و برابری، کاهش آنچه که اصطلاحاً به آن اثر هاله‌ای گفته می‌شود، و ابعاد منفی آن را تف سیرهای نادرستی که ناشی از کمبود یکپارچگی حساسیت، فیلتر کردن یا جذب اطلاعات، ناامیدی‌های ناشی از نواقص فنی، بازتعریف مشخصات هویتی، زورگیری مجازی، تخریب‌های رفتاری و اعتیاد سایبری؛ بر شمرده و توضیح داده است. وی می‌افزاید البته برخی از ابعاد می‌توانند هم مثبت باشند و هم منفی؛ مثل گمنامی، آموزش از دور و جهانی‌سازی روانشناسانه آنلاین (زیو کو، ۲۰۱۱).

اوقات فراغت

به گفته شالوک (۱۹۹۷)، اوقات فراغت نقش مهمی در کمک به فرد دارد تا خود را با بهتر بشناسد و چیزی را که می‌تواند لذت، رضایت، شادی و خوشی را در زندگی به ارمغان آورد به تصویر بکشد. با این حال، مزایای اوقات فراغت را فقط در صورتی می‌توان به دست آورد که با فعالیت‌های مفید پر شده باشد و برای رفاه کلی فرد مفید باشد. فعالیت‌های جوانان در استفاده از اوقات فراغت متفاوت است و این بر کیفیت زندگی و رفاه آنها تأثیر می‌گذارد، زیرا کیفیت زندگی از سان‌ها با جنبه‌های مهم مختلف از جمله فعالیت در زندگی روزمره تعیین می‌شود. انتظار می‌رود فعالیت‌های مولد برای رفاه و خوشبختی در زندگی انسان پیامدهایی داشته باشد. بنابراین، شادی زندگی انسان متأثر از استفاده و مدیریت زمان در فعالیت‌های روزانه است. واقعیت در جامعه نشان می‌دهد که مشکلات اجتماعی هنوز وجود دارد و توسط گروه‌های مختلف، به ویژه نسل جوان، تجربه می‌شود. این مشکلات را نمی‌توان از جهت‌گیری زندگی جوانان در مواجهه با چالش‌های زندگی آینده جدا کرد. در این عصر انقلاب ارتباطات دیجیتال و گسترش صنعت رسانه‌های جهانی، طبقه متوسط جوان شهری به طور خاص در تلاش برای بازسازی هویت خود هستند (هریانتو، ۲۰۱۸، به نقل از هانوم و همکاران، ۲۰۲۰).

یافته‌های حاصل از تحقیقات مربوط به استفاده از اوقات فراغت در دبیرستان‌های سورابایا اندونزی نشان می‌دهد که ۴۸ درصد از پاسخ‌دهندگان دوست دارند تلویزیون، فیلم تماشا کنند. ۳۶٪ بازی‌های آنلاین انجام می‌دهند و فقط ۲۹٪ فعالیت‌های خواندن و ۲۹٪ فعالیت‌های بدنی انجام می‌دهند (هانوم و همکاران، ۲۰۲۰). نتایج یک تحقیق در تایوان نشان می‌دهد که از اوقات فراغت برای کاهش استرس، آرامش بیشتر و مشارکت در الگوهای فعالیت‌های تفریحی-اجتماعی و به دنبال آن رسانه‌های جمعی و آموزش استفاده می‌شود (آیدا آدیا، ۲۰۱۷، به نقل از هانوم و همکاران، ۲۰۲۰).

هویت‌سازی

هویت در اصطلاح علمی به معنای "چیستی شناسی" یا "کیستی" است، این واژه برای اولین بار در علم روان‌شناسی بوسیله اریکسون برای توضیح مرحله‌ای از تحول جسمی و شخصیتی انسان که به هویت فردی معنا می‌شود به کار گرفته شد (میرمحمدی و ساروخانی، ۱۳۹۱، ۴). هویت به معنای هستی و وجود است و با تعریفی که افراد و اقوام و ملت‌ها از خود دارند رابطه‌ی نزدیک و تنگاتنگ پیدا می‌کند. اینترنت دارای قابلیت‌هایی است که به واسطه آن افراد می‌توانند خودهای جدیدی را در دنیاهای جدید بسازند. این امور ممکن است در دنیای مادی اصلاً وجود خارجی نداشته باشد یا فرد به زعم خودش قادر به دستیابی به آن نباشد. اینها استفاده از فضای مجازی را جذاب‌تر می‌کند. بدین ترتیب، وب به میدانی برای معرفی و نمایش شخصیت فرد تبدیل می‌شود (نوغانی دخت بهمنی، میرمحمدتبار و عدلی پور، ۱۳۹۳). نتایج تحقیق پرهیز و ذولفقاری (۱۳۹۷) نیز نشان داد بین هویت در فضای مجازی و فضای واقعی اختلاف معناداری در ابعاد گوناگون (قومی، خانوادگی، مذهبی، شغلی، عاشقانه، ...) همچنین با ویژگی‌های فردی مختلف (جنسیت، تحصیلات، سطح درآمد) وجود دارد.

اثرات اجتماعی

به نظر تامپسون، یکی از مهمترین کارکردهای رسانه‌های ارتباطی مدرن، به وجود آمدن یک فرایند جدید شکل‌گیری هویت است که در طول تاریخ بی‌سابقه بوده است (تامپسون، ۱۳۸۰، به نقل از عطائی، ۱۳۹۴). طبق تحقیقات هر چه بزرگ‌سالان آمریکایی زمان بیشتری را صرف استفاده از اینترنت در خانه کنند، زمان کمتری را با دوستان و خانواده، خرید در فروشگاه‌ها یا تماشای تلویزیون می‌گذرانند. در حالی که هر چه افراد زمان بیشتری را در محل کار خود در اینترنت صرف کنند، زمان کمتری را صرف تعامل با همکاران می‌کنند. محققان اغلب در مورد پیامدهای اجتماعی استفاده از اینترنت اختلاف نظر دارند. به نظر می‌رسد که اختلافات اصلی بین محققانی که در مورد چگونگی تأثیر اینترنت بر زندگی اجتماعی تحقیق می‌کنند، حول این محور است که آیا اینترنت با آزاد کردن زمان اضافی برای معاشرت و سایر فعالیت‌ها، کارها را برای مردم کارآمدتر می‌کند (فرضیه کارایی) یا اینکه استفاده از اینترنت یک فعالیت بالقوه انزوکننده است که با زمان اجتماعی رقابت می‌کند، نه اینکه به آن کمک کند (فرضیه جابجایی) (مختاری، ریچارد و گاردنر^۸، ۲۰۰۹).

سبک زندگی

سبک زندگی مفهومی است که از حدود یک قرن پیش بوسیله روان‌شناس اتریشی آلفرد آدلر وارد روان‌شناسی شد و بیشتر به عنوان شاخصی از طبقه اجتماعی از جنبه ثروت و موقعیت اجتماعی به کار می‌رفت. حدود ۶۰ سال پیش این مفهوم به جامعه‌شناسی راه یافت و از آن به عنوان جایگزینی برای طبقه اجتماعی به کار گرفته شد که نسبت به مفهوم طبقه از انعطاف بیشتری برخوردار بود چون محدود به فعالیت‌های تولید نبود بلکه فرهنگ م صرف و م صرف کننده را هم در دوران مدرنیته پوشش می‌داد (اباذری و چاوشیان ۱۳۸۱). سبک زندگی "مفهومی بسیار مهم است که اغلب برای

8 . Mokhtari, Reichard & Gardner

بیان "روش زندگی مردم" توأم با طیف کاملی از ارزش‌ها، عقاید و فعالیت‌های اجتماعی است و می‌توان گفت سبک زندگی از الگوهای فرهنگی، رفتاری و عاداتی شکل می‌گیرد که افراد به طور روزمره آنها را در زندگی فردی و اجتماعی خود به کار می‌گیرند. سبک‌های زندگی مجموعه‌ای از طرز تلقی‌ها، ارزش‌ها، شیوه‌های رفتار، حالت‌ها و سلیقه‌ها در هر چیزی را در بر می‌گیرد.

پیوند سبک زندگی با فضای مجازی و اینترنت ناشی از آن است که اینترنت به همه جنبه‌های زندگی انسان‌ها رسوخ کرده و بخصوص در بعد مصرف‌گرایی نیز ظرفیت زیادی را فراهم نموده است چنانکه خرید و فروش و تجارت در سطحی وسیعی از این طریق در حال انجام است و روز به روز به روتق و گستردگی آن افزوده می‌شود. همچنین سبک زندگی نیز حوزه‌های بسیاری را در بر می‌گیرد. یک فراتحلیل نشان داد که پرکاربردترین شاخص‌های سنجش مفهوم سبک زندگی شامل نحوه گذران اوقات فراغت، ترجیحات در انتخاب پوشاک، مدیریت بدن، گرایش به اعمال مذهبی، ترجیحات غذایی، مصرف فرهنگی، میزان و شکل روابط اجتماعی، ترجیحات موسیقایی و گرایش به ورزش بوده‌اند (احمدی، گنجی و محمدی، ۱۳۹۸). که در فضای مجازی نیز بستر فراوانی برای آنها محیا است. با توجه به این فراگیری، همپوشی زیادی بین فضای مجازی یا اینترنت با سبک زندگی می‌توان تصور کرد که بی‌تردید اثرپذیری سبک زندگی از اینترنت در دوران پسامدرن را موجب می‌شود.

رقابت با کتابخوانی

گسترش فرهنگ کتابخوانی در بین شهروندان در کل جهان بسیار مهم بوده است. مانیفست یونسکو در سال ۱۹۹۴ بیان می‌کند که مشارکت سازنده و توسعه دموکراسی به آموزش رضایت‌بخش و همچنین دسترسی آزاد و نامحدود به دانش، اندیشه، فرهنگ و اطلاعات بستگی دارد. تلاش برای توسعه فرهنگ کتابخوانی را نمی‌توان نادیده گرفت. ماکنزی^۹ (۲۰۰۴) خواندن را ابزاری برای کسب مهارت‌های یادگیری مادام‌العمر و مهارت خواندن توصیف می‌کند. از سوی دیگر، واویر^{۱۰} (۲۰۱۰) استدلال می‌کند که خواندن مهم است، زیرا برای توسعه مهم است. مشارکت کامل در جامعه مدرن ضروری است. به زندگی کیفیت می‌بخشد و دسترسی به فرهنگ و میراث فرهنگی را فراهم می‌کند. خواندن مهم است زیرا باعث توانمندی و رهایی شهروندان می‌شود. مردم را دور هم جمع می‌کند. خواندن ضروری است زیرا کتاب‌ها کلید دنیا هستند: هم دنیای واقعی و هم دنیای خیال. بنابراین باید در جامعه تشویق شود. تحقیقات نشان داده است که کسانی که برای امتحان می‌خوانند در نهایت دچار بی‌سوادی می‌شوند. روزنبرگ (۲۰۰۰) می‌افزاید که بدون فرصت خواندن گسترده، آنچه در کلاس درس تدریس می‌شود تقویت نمی‌شود و کیفیت و عملکرد سود آموزش به خطر می‌افتد. بدون مطالعه گسترده، دانش آموزان/دانش آموزان نمی‌توانند مهارت‌های مکان‌یابی، انتخاب، سازماندهی، دستکاری، تجزیه و تحلیل، ارزیابی و پردازش اطلاعات را توسعه دهند (Sethy, 2018).

⁹ . Makenzi

¹⁰ . Wawire

در گذ شته بیه شتر تما شای تلویزیون رقیب کتاب خواندن به حساب می آید. اما تحقیقات در این باره (اسکران، لای و پارکر^{۱۱}، ۱۹۶۱، وایتهد، کاپی و مادرن^{۱۲}، ۱۹۷۵؛ گرینی، ۱۹۸۰، به نقل از مختاری و همکاران، ۲۰۰۹) اثر تلویزیون بر کاهش کتاب خواندن را نشان نمی داد. امروزه شاید اینترنت را باید رقیب کتاب خوانی دانست.

هونگ^{۱۳} و همکاران (۲۰۱۴) در مطالعه خود عادات خواندن دانشجویان آمریکایی را بررسی نمودند. در مجموع ۱،۲۶۵ دانشجو (۴۶۶ پسر و ۷۹۹ دختر) به طور داوطلبانه در این مطالعه شرکت کردند. دوازده دانش آموز در مصاحبه های نیمه ساختار یافته و مشاهدات کلاس درس شرکت کردند. تحلیل توصیفی نشان داد که ساعتی که دانشجویان هر هفته صرف خواندن آکادمیک، خواندن فوق برنامه و اینترنت می کردند، به ترتیب ۷/۷۲ ساعت، ۴/۲۴ ساعت و ۸/۹۵ ساعت بود. یک رگرسیون چندگانه و یک تحلیل آماری همبستگی مرتبه صفر نشان داد که نقطه مشترک و اجتماعی شدن با دیگران دو عامل مهمی بودند که دانشجویان به مطالعه دانشگاهی و فوق برنامه اختصاص دادند.

شیوری^{۱۴} و مختاری، (۱۹۹۴) نیز مدت کتابخوانی آزاد دانشجویان آمریکایی را ۴/۷۵ ساعت در هفته و مدت مطالعه کتب درسی را ۹/۷ ساعت در هفته گزارش کردند. در نهایت، گزارش های ملی در آمریکا نشان می دهد که جوانان و بزرگسالان امروز به اندازه همتایان خود در ۲۰ سال پیش مطالعه نمی کنند. یک گزارش بنیاد ملی هنرها (۲۰۰۴) نشان داد که ۶۵ درصد از دانشجویان سال اول کالج کمتر از یک ساعت در هفته برای تفریح مطالعه می کنند. این گزارش همچنین نشان داد که تا زمانی که همان دانشجویان سال اول به سال آخر دانشگاه می رسند، میزان زمانی که برای مطالعه تفریحی صرف می شود کاهش می یابد تا جایی که از هر سه نفر، یک نفر در یک هفته چیزی برای تفریح نمی خواند. یک گزارش جدیدتر توسط بنیاد ملی هنر (۲۰۰۷) نشان داد که کسانی که کمتر مطالعه می کنند، کمتر خوب مطالعه می کنند و این کاهش اثرات نامطلوبی بر زندگی مدنی، اجتماعی و اقتصادی این خوانندگان دارد (به نقل از مختاری و همکاران، ۲۰۰۹).

نتایج تحقیق به نقل از مختاری و همکاران، (۲۰۰۹) روی یک نمونه ۵۳۹ نفری از دانشجویان در آمریکا نشان داد که دانشجویان گزارش دادند که زمان بیشتری را در روز با استفاده از اینترنت ($M = 2.47$ ساعت؛ $SD = 1.5$) نسبت به خواندن تحصیلی ($M = 2.17$ ؛ $SD = 1.45$)، تما شای تلویزیون ($M = 1.93$ ؛ $SD = 1.21$) صرف کرده اند. یا خواندن تفریحی ($M = 1.14$ ؛ $SD = 0.85$). تفاوت معنادار فقط بین استفاده از اینترنت با فعالیت های دیگر بود و دانشجویان در روز تعطیل از اینترنت بیشتر استفاده می کردند.

نتایج تحقیق جانسون-اسماراگی و جانسون^{۱۵} (۲۰۰۷) براساس اطلاعات موجود از یک مطالعه طولی روی یک نمونه ۵۰۰۰ نفری از کودکان و نوجوانان سوئدی طی سال ۱۹۷۶ تا ۲۰۰۲، که به ترتیب دوران رونق تلویزیون، ویدیو و سپس

11 . Schramm, Lyle, & Parker

12 . Whitehead, Capey, & Madren

13 . Huang

14 . Sheorey

15 . Johnsson-Smaragdi & Jönsson

تکنولوژی اطلاعات (ICT) بوده است، شواهدی دال بر اینکه تلویزیون یا رسانه‌های جدید اینترنتی جای کتابخوانی آزاد را گرفته باشند به دست نداد.

یافته‌های تحقیق رفیق^{۱۶} و همکاران (۲۰۱۹) روی دانه شجویان پاک ستانی نیز حاکی از تأثیر مثبت رسانه‌های اجتماعی بر عادات مطالعه بود. با این حال، حواس‌پرتی در طول زمان مطالعه به عنوان اثر نامطلوب ذکر شده است. آنان یک نمونه ۴۳۰ نفری را مورد مطالعه قرار دادند. اکثر دانه شجویان از فناوری‌های رسانه‌های اجتماعی از طریق تلفن همراه استفاده می‌کردند. یافته‌های این مطالعه اثرات مثبت و منفی رسانه‌های اجتماعی را بر عادات مطالعه دانش‌آموزان برجسته می‌کند. اثرات مثبت آن این است که استفاده از رسانه‌های اجتماعی باعث افزایش اجتماعی شدن دانشجویان و تسهیل در مطالعه آنها می‌شود و به آنها کمک می‌کند به اطلاعاتی در رسانه‌های اجتماعی دسترسی پیدا کنند. با این حال، جنبه منفی این است که دانشجویان با استفاده از رسانه‌های اجتماعی در زمان مطالعه خود حواسشان پرت می‌شود. فیس بوک، واتس اپ، گوگل پلاس و یوتیوب روزانه توسط دانش‌آموزان استفاده می‌شود.

یافته‌های تحقیقاتی در این باره یکسان نیست، دلیل آن ممکن است ناشی از تفاوت‌های فرهنگی، جغرافیایی، اقتصادی و اجتماعی باشد. نتایج یک مطالعه روی دانشجویان در مقدونیه (اسکندری و ایچویی^{۱۷}، ۲۰۱۷) نشان داد که آنان عادات خواندن خوبی ندارند. تعداد قابل توجهی از آنها از خواندن لذت می‌برند و برخی کتاب‌های عاشقانه، تاریخی یا اقتصادی را ترجیح می‌دهند، اما این در مقایسه با سن آنها و نیاز به پیشرفت کافی نیست. آنها ادعا می‌کنند که یک کتاب در ماه می‌خوانند اما ممکن است متفاوت باشد. دلایلی که عادات مطالعه دانش‌آموزان را بدتر می‌کند، بیشتر استفاده از شبکه‌های اجتماعی، مشغله کاری در مدرسه، وقت‌گذرانی با دوستان یا صرفاً نداشتن اراده برای مطالعه است. این مطالعه همچنین نشان می‌دهد که دانش‌آموزان مقدونیه روزنامه‌های چاپی نمی‌خوانند و همچنین معتقدند عادات خواندن آنها پس از ثبت‌نام در دانه شگاه بهتر شده است. در همین راستا تحقیق ناجی، اکپوزا و مورکا^{۱۸} (۲۰۲۰) روی نمونه‌ای دانش‌آموزان نیجریه‌ای نیز حاکی از تأثیر استفاده از شبکه‌های اجتماعی بر میزان مطالعات درسی دانش‌آموزان و نمرات درسی پایین‌تر آنها بود.

نتایج تحقیق چوهان و پایاره^{۱۹} (۲۰۱۲) نشان داد که عادات مطالعه دانشجویان از متون کاغذی به مطالعه مبتنی بر اینترنت تغییر کرده است، ۹۸ درصد دانشجویان هر روز اطلاعات آنلاین را مطالعه می‌کنند و ۲۴ درصد از آنها هر روز ایمیل می‌خوانند. تحقیق دیل و لی^{۲۰} (۲۰۲۱) روی یک نمونه دانشجویی از آمریکا در پاسخ به این سوال که چگونه اینترنت بر تجربیات یادگیری و فعالیت‌های خواندن آنها در کلاس درس تأثیر می‌گذارد، ۵۷ نفر از ۹۴ نفری که پاسخ دادند معتقد بودند که اینترنت در کلاس درس مفید است و به آنها امکان دسترسی آسان به اطلاعات را می‌دهد، برخی نیز احساس می‌کردند که باعث حواس‌پرتی می‌شود ($n = 11$)، در حالی که دیگران نشان دادند که تأثیری بر آنها نداشته است.

16 . Rafiq

17 . Skenderi & Ejupi

18 . Nnaji, Okpuzo &. Morka

19 . Chauhan & Payare

20 . DEALE & LEE

($n = 19$)، و یکی از دانش‌آموزان خاطرنشان کرد که هر دو را داشته است، و اظهار داشت: «تأثیر زیادی دارد زیرا منبع عالی است و بسیار مفید است اما، گاهی اوقات بسیار حواس پرتی است.» تحقیق بنی (۲۰۱۵) روی نمونه‌ای از دانشجویان هندی، ۶۸ درصد از پاسخ‌دهندگان معتقد بودند اینترنت و رسانه‌های اجتماعی بر کاهش میزان مطالعه دانشجویان تأثیر داشته است.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

مرور شواهد برآمده از یافته‌های تحقیقاتی پیرامون فضای مجازی و اینترنت نشان می‌دهند که این تکنولوژی که امروزه بخش جدایی‌ناپذیر زندگی شده است می‌تواند اثرات مثبت و منفی بر فعالیت‌های دیگر مانند کتابخوانی و مطالعه آزاد داشته باشد. امکانات فراوان و چندرسانه‌ای، حجم گسترده اطلاعات، آسان‌سازی دسترسی به منابع اطلاعات، دسترسی آسان و رفع محدودیت‌های مکانی و زمانی مهمترین دستاوردهای اینترنت هستند که برای کاربران بسیار کارگشا است. از سوی دیگر و سوسه هر لحظه سرکشی به فضای مجازی با حجم گسترده سرگرمی و اطلاعات پراکنده آن موجب بی‌نظمی در استفاده مفید از این فضا و ناتوانی در مدیریت زمان می‌شود به گونه‌ای که بسیاری کاربران بر مشکل تمرکز حواس روی کارها و فعالیت‌های رقیب مانند درس خواندن و مطالعه آزاد در زمان دسترسی به اینترنت تأکید دارند. این حواس‌پرتی گویای نداشتن مهارت در مدیریت زمان و کنترل سوسه‌های آنی است. برای غلبه بر این مشکل افراد نیاز به تمرین و برنامه‌ریزی دارند.

در حالی که دسترسی به تعداد زیادی از کتاب‌های چاپی برای یک شخص عملاً امکان‌پذیر نیست، زیرا هم تهیه همه آنها پرهزینه و هم به فضای زیادی نیاز دارد، اما اینترنت براحتی و بدون محدودیت می‌تواند به اندازه تمام کتابخانه‌های دنیا کتاب‌های الکترونیک را در اختیار کاربران بگذارد بطوری که میلیون‌ها انسان همزمان یک کتاب را دانلود کنند و بخوانند. حتی به تازگی تهیه فایل‌های صوتی از کتاب‌ها کار را بسی آسان‌تر نموده و افراد می‌توانند همراه با فعالیت‌های دیگری مانند رانندگی و پیاده‌روی استفاده دوگانه‌ای از وقت خود به عمل آورند. این امکانات گسترده که از طریق شیوه‌های الکترونیک حاصل شده به هیچوجه با کتاب‌های چاپی قابل مقایسه نیست و بسیار فراتر از آن است.

از بررسی تحقیقات گذشته چنین نتیجه می‌شود که تفاوت‌ها در چگونگی استفاده از اینترنت بین شهروندان جوامع مختلف تا حدی وابسته به عوامل فرهنگی و اجتماعی است. در جوامعی که عادات کتابخوانی به خوبی شکل گرفته اینترنت بیشتر تسهیل‌کننده کتابخوانی است، اما اگر فرهنگ کتابخوانی شکل نگرفته باشد افراد از اینترنت و فضای مجازی به نحو مؤثرتری استفاده نمی‌کنند بلکه با پرسه کم بهره در این فضا بیشتر به وقت‌گذرانی مشغول می‌شوند. هر چند به نظر می‌رسد مطالعه پراکنده مطالب در اینترنت شکلی از روزنامه‌خوانی و افزایش اطلاعات عمومی را به خود می‌گیرد که خالی از فایده نیست، اما مطالب فضای مجازی چندان دقیق و مستند نیستند و ممکن است اشتباه یا حتی فریب‌کارانه باشند و از سویی هرگز ارزش ژرف‌اندیشی و تحلیل فکری مطالب یک کتاب مفید را نخواهند داشت. بنابراین باید برای ترغیب افراد به استفاده بهینه از اینترنت برنامه‌ریزی شود تا سرمایه وقت شهروندان به عنوان نیروهای جامعه بهتر حفظ شود.

آسیب‌زایی اینترنت و فضای مجازی نیز یکی از عوارض این فناوری است که لزوم کنترل درونی یا بیرونی بر چگونگی استفاده از آن را گوشزد می‌کند و برخی محققان نیز به آن پرداخته‌اند (مانند: لین، لین و وو، ۲۰۰۹). منظور از کنترل خارج نظارت والدین بر چگونگی و میزان استفاده کودکان است. جذابیت بازی‌های آنلاین و آفلاین، کنجکاوی‌های کودک، ناآگاهی از مخاطرات و نداشتن اراده کافی در برنامه‌ریزی می‌تواند برای کودکان موجب آسیب شود. از این رو کنترل و نظارت والدین می‌تواند در پیه‌گیری از آن مؤثر باشد. والدین همچنین می‌توانند برای ایجاد خودایمنی در کودکان راهنمایی و هشدارهای لازم را به کودکان بدهند.

منابع

- ابادری، یوسف و حسن چاوشیان (۱۳۸۱). از طبقه اجتماعی تا سبک زندگی رویکردهای نوین در تحلیل جامعه‌شناختی هویت اجتماعی. *نامه علوم اجتماعی*، سال پنجم، ش ۲۰، ۲۷-۳.
- احمدزاده کرمانی، روح‌الله (۱۳۹۰). درآمدی بر پدیدار شناسی فضای مجازی. *مطالعات رسانه‌ای*، سال ششم، شماره دوازدهم، ۷۴-۴۷.
- احمدی، یعقوب، گنجی، محمد، محمدی، محمد سعید. (۱۳۹۸). فراتحلیل مطالعات سبک زندگی در پژوهش‌های ایرانی. *جامعه‌شناسی و مدیریت سبک زندگی*، ۵ (۱۴)، ۱-۳۷.
- پرهیز سیدعلی و ذوالفقاری ابوالفضل (۱۳۹۷). بررسی مقایسه‌ای هویت واقعی و مجازی افراد (مورد مطالعه: جوانان شهر یاسوج). *مدیریت اطلاعات*، دوره ۴، شماره ۲، ۴۴-۲۱.
- ترابی‌زاده سمیه (۱۳۹۹). تأثیر فضای مجازی بر تعلیم و تربیت رسمی. *پژوهشنامه اورمزد*، شماره ۵۱ (ب)، ۹۷-۱۱۴.
- حاجیان ابراهیم و محمدزاده حمیدرضا (۱۳۹۴). بررسی تأثیر فضای مجازی (اینترنت) بر هویت ملی دانشجویان. *فصلنامه مطالعات ملی*؛ ۶۱، سال شانزدهم، شماره ۱، ۸۴-۶۷.
- زیوکو، ماجا (۲۰۱۱). ابعاد روانشناختی فضای مجازی، ترجمه مهدی نصرتی.
- <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1707023>
- عباسی شوازی محمدتقی، معینی مهدی و پوردیان روح‌الله (۱۳۹۷). فضای مجازی، همنشینی و رفتارهای پرخطر: مطالعه رابطه همنشینی دانشجویان در فضای مجازی با رفتارهای پرخطر در فضای واقعی و مجازی. *فصلنامه پژوهش‌های انتظام اجتماعی*، سال دهم، شماره سوم، ۱۰۴-۷۷.
- عطائی پری (۱۳۹۴). تحلیل جامعه‌شناختی تأثیر فضای مجازی بر ارتباطات افراد در خانواده‌ها (مورد مطالعه: شهر اصفهان). *دومین کنفرانس بین‌المللی علوم رفتاری و مطالعات اجتماعی*، استانبول.
- <https://www.sid.ir/FileServer/SF/3841394H0214.pdf>
- فرخ‌نیا رحیم و لطفی اعظم (۱۳۹۰). بررسی تأثیر فضای مجازی و اینترنت بر مدگرایی. *فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، سال هفتم، شماره ۲۲، ۱۱۵-۹۲.
- موسوی سیدولی‌الله (۱۳۹۹). شیوع اعتیاد به اینترنت و وضعیت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در نوجوانان و جوانان ایرانی در سال ۱۳۹۷. *مجله طب نظامی*، دوره ۲۲، شماره ۳، ۲۲۹-۲۲۲.
- میرمحمدی داوود و ساروخانی باقر (۱۳۹۱). فضای مجازی و تحولات هویت ملی در ایران، مطالعه موردی شهر تهران. *مجله مطالعات ملی*، ۵۲، ۳۰-۳.
- نوغانی دخت بهمنی محسن، میرمحمدتبار سیداحمد و عدلی پور صمد (۱۳۹۳). فضای مجازی و هویت. *پژوهشنامه توسعه فرهنگی اجتماعی*، سال اول، شماره دوم، ۲۲-۵.

- Chauhan, P. & Payare, L. (2012). Impact of information technology on reading habits of college students. *International Journal of Research Review in Engineering Science and Technology*, Vol. 1, (1) 101-106.
- Deale, C. S. & Lee S. H. (2021). To Read or Not to Read? Exploring the Reading Habits of Hospitality Management Students. *Journal of Hospitality & Tourism Education*, 1-13.
- Hanum, F. (2020). The Influences of Education Environment and Leisure Activities on Indonesian and Malaysian Youth Welfare. Institute of Research and Community Service Yogyakarta State University.
- Huang, S. et al. (2014). Reading habits of college students in the United States. *Reading Psychology*, 35:437–467, DOI: 10.1080/02702711.2012.739593.
- Johnsson-Smaragdi, U. & Jönsson A. (2007). Book reading in leisure time: long term changes in young peoples' book reading habits. *Scandinavian Journal of Educational Research* Vol. 50, No. 5, November 2006, pp. 519–540. DOI: 10.1080/00313830600953600.
- Mokhtari, k., Reichard, R., C. A. , & Gardner, A. (2009). The Impact of Internet and Television Use on the Reading Habits and Practices of College Students. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 52(7), 609–619. doi:10.1598/JAAL.52.7.6.
- Nnaji, P. T., Okpuzor, V. N. & Morka, E. (2020). A Comparative Study on the Use of Social Media, Reading Habits and Academic Performance of Secondary School Students. *Asian Journal of Education and Social Studies*, 11(2): 1-7.
- Rafiq, M., Asim, A., Tufail Khan, M. & Arif, M. (2019). The Effects of Social Media on Reading Habits. *Pakistan Journal of Information Management & Libraries (PJIM&L)*, vol. 21, 46-65.
- Sethy, S. (2018). Promoting reading habits and the role of library. *International Journal of Library and Information Studies*. Vol. 8(1), 367-375.
- Skenderi, L. & Ejupi, S. (2017). The reading habits of university students Macedonia. *Knowledge – International Journal*, Vol. 20.6. 2835-2839.
- Szokolová, I. & Polínek, M. D. (2019). Risks in cyberspace and possibilities of prevention. *Journal of Exceptional People*, Volume 2, Number 15, 70-79.

A look at cyberspace, opportunities and threats

Abstract

In this article, while giving a brief overview of Internet literature and cyberspace, its effects in comparison with books and other media have been considered. The main question has been whether the Internet and cyberspace is really a competitor to reading and has replaced it? From this point of view, the Internet, as an all-encompassing and influential technology in all aspects of social, economic and cultural aspects, which has mainly positive effects in providing multidimensional facilities and media, provides users with much wider information than print media. It enriches information and makes communication fast and easy. The negative side of the effect of the Internet and cyberspace is mostly due to the lack of transparency in the identity of individuals and the possibility of insecurity in cyberspace, time management and the culture of reading books. Instead of using these features in a planned way, some people are content with low-interest entertainment and surfing in cyberspace. Due to the significant impact of the Internet and cyberspace on lifestyle, it warns of the need to pay serious attention to the proper use of this pervasive media.

Keywords: Internet, Cyberspace, Reading, Information Technology, Lifestyle.